

Ercan Haytoğlu

<https://orcid.org/0009-0001-9639-3878>

Prof. Dr., Pamukkale University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Türkiye, ehayt@pau.edu.tr

Atf Künyesi | Citation Info

Haytoğlu, E. (2025). Gökpınar Vadisi Jeositinde (Denizli, GB Türkiye) Elektrik Üretim Mirası. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 12 (5), 816-834.

Gökpınar Vadisi Jeositinde (Denizli, GB Türkiye) Elektrik Üretim Mirası

Öz

Gökpınar Vadisi, antik dönem yerleşim izleri, traverten–tufa oluşumları, zengin bitki örtüsü ve önemli su kaynaklarıyla jeosit niteliği taşıyan bir alandır. Denizli kent merkezine bitişik olması nedeniyle kontrolsüz yapılaşma baskısı altındadır ve alan içindeki tarihi yapıların korunması gerekmektedir. Vadideki su kaynakları, 20. yüzyıl başında elektrik üretimi amacıyla değerlendirilmiş; 1924'te başlayan süreç, 1939–1948 yılları arasında Gökpınar Hidroelektrik Santrali I'nı, 1949–1954 arasında ise Santral II'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Her iki santralde de su, kapalı ve açık kanallar aracılığıyla 100 metrelik düşü ile cebri borulara aktarılmış; gölet oluşturulmadan elektrik üretilmiştir. 1970'lerde devre dışı kalan santrallerden ilki 2020'de yıkılmış, ikincisi ise korunması gereken risk altındaki yapı durumundadır. Gökpınar Vadisi'nin doğal su kaynakları ve elektrik üretim mirasının jeopark kapsamında korunması, görünür kılınması ve toplumsal farkındalık oluşturulması çalışmanın temel amacıdır.

Anahtar Kelimeler: Denizli, Jeosit, Gökpınar Vadisi, Hidroelektrik Üretim Mirası

The Industrial Heritage of Hydroelectric Power Production in the Gökpınar Valley Geosite (Denizli, SW Turkey)

Abstract

The Gökpınar Valley is a geosite characterized by traces of ancient settlements, travertine–tufa formations, rich vegetation, and significant water resources. Due to its contiguity with the urban center of Denizli, it is under pressure from uncontrolled construction, and the historical structures within the area require protection. The valley's water resources began to be utilized for electricity production in the early 20th century; the process, initiated in 1924, resulted in the construction of Gökpınar Hydroelectric Power Plant I between 1939–1948, and Plant II between 1949–1954. In both plants, water was transferred through closed and open channels and directed into penstocks with a 100-meter drop, enabling electricity production without forming a reservoir or damaging the valley's structure. The plants were decommissioned in the 1970s; the first was demolished in 2020, while the second remains a vulnerable structure in need of preservation. The main objective of this study is to emphasize

Copyright and License Statement

All publication and copyright of this article are held by the Journal of Academic History and Ideas / Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi. The article is made available by the journal as open access under the terms of the Creative Commons Attribution–NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>). Under this license, the article may be used, reproduced, and shared in any medium for non-commercial purposes, provided that proper scholarly attribution is given; however, the original content may not be altered, transformed, or used to create derivative works. The scientific, legal, and ethical responsibility for the content of the works published in the journal rests entirely with the author(s) of the article; the journal's editors and editorial board cannot be held responsible for this content. All requests concerning commercial reuse, translation, or republication of the article must be directed to the journal's editorial board at akademiktarihvedusunce@gmail.com.

the preservation, visibility, and public awareness of the valley's clean water resources and hydroelectric heritage within the context of a prospective geopark.

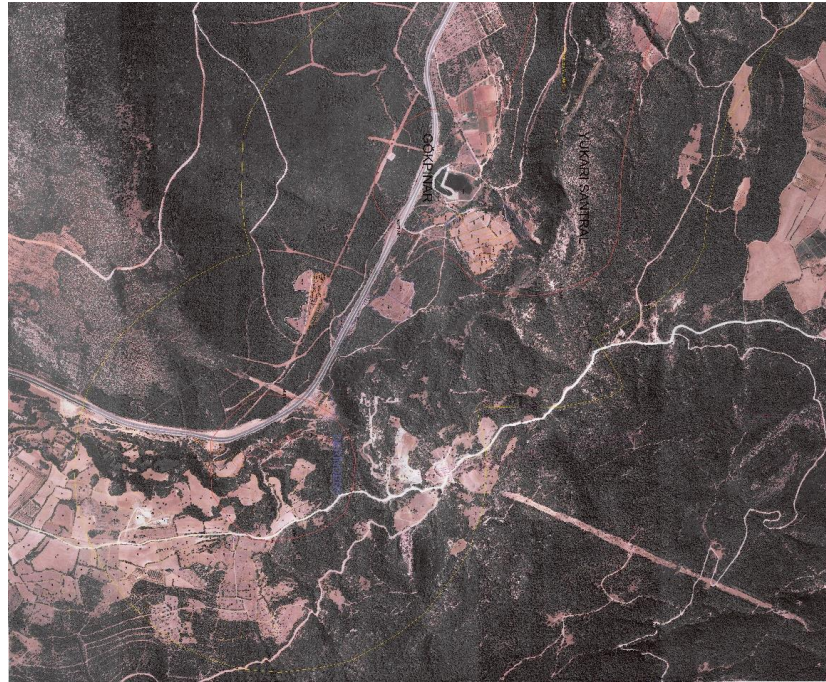
Keywords: Denizli, Geosite, Gökpınar Valley, Hydroelectric Production Heritage

Giriş

Denizli il merkezinin 15 km güneydoğusunda, güneydoğudan kuzeybatıya doğru akan Gökpınar Çayı (Çağdaş, 2020), Ege Bölgesinde Denizli ili sınırları içerisinde doğan, uzunluğu ise 38 km olan çaydır. Tavas'ın 10 km kuzeydoğusundan başlayan çay, Denizli'nin 9 km kuzeyinde Çürüksu'ya dökülmektedir (Ülkü, 2012). Gökpınar Vadisi, Denizli ili Pamukkale ilçesi sınırları içinde Gökpınar Çayının aktığı vadidir. Vadinin hemen hemen tamamı Denizli-Antalya karayolunun doğu ve kuzeyinde kalmaktadır. Denizli'ye ulaşan tüm yollar ile vadiye ulaşmak çok kolaydır. Vadi yaz ve kış nemli haliyle adeta Karadeniz Bölgesi görseline sahiptir.

Vadi, Honaz Dağının Karanlık Dere kısmından kuzeybatı istikametinde derin yarık şeklinde oluşmuştur. Daha sonrasında Tekke Mahallesi istikametine kuzeybatıdan batıya yönelmiştir. Vadi içerisinde bazı yerlerde aşırı daralmalar ve doğal yükselti farklılıkları nedeniyle vadinin boydan boya yürünerek kat edilmesi zordur. Zaman içinde gelen seller ve 2020'de gerçekleşen büyük sel nedeniyle vadi içindeki kaya parçalarının oluşturduğu suni yükselti farklılıkları oluşmuştur.

Gökpınar Vadisi Havadan Genel Görünüş 2018 DESKİ

Gökpınar Vadisi jeomorfolojik ve jeoturizm özellikleriyle bilimsel ve eğitsel yönden özgün değerler barındırmaktadır. Vadi, kendine özgü oluşturduğu ekosistem ile zengin flora ve faunaya sahiptir. Vadi üzerinde kendine özgü mimarileri ile inşa edilmiş tünel ve kanalları ile

hidroelektrik santralleri uzun yıllar kente elektrik sağlamışlardır. Ayrıca santral binaları, tüneller ve kanallar bir turizm potansiyeli yaratarak vadinin korunma ve kullanımı yönünde günümüze bir miras olarak ulaşmışlardır.

Vadi, jeomorfolojik ve jeoturizm özellikleriyle değerli olduğu gibi, su ile elektrik üretimi açısından da önemli olmuştur. Denizli’de elektrik faaliyetleri Osmanlı Devleti’nin son yıllarında 1909 yılında başlamıştır. Mutasarrıf Refet Bey zamanında yapılan ilk santral projesi hayata geçirilmemiştir. Denizli’de aydınlatma için kurulan ilk elektrik tesisi 1915 yılında Belediye Başkanı Hacı Tevfik Bey’in Zeybek Değirmenine koydurduğu su ile dönen küçük dinamo olmuştur. Bu dinamodan üretilen elektrik ihtiyaca cevap veremediği için sürekli sisteme eklemeler yapılmıştır (Şarman, 1937; Çıldam, 1937). Denizli içinde o yıllarda bol bulunan değirmen suları üzerine yerleştirilen dinamolar ile bir süre yetersiz elektrik üretimine devam edilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması ile elektrik üretimi yaygınlaştırılmaya devam edilmiş, birçok elektrik şirketi kurulmuştur. Denizli’de ilk kurulan ve Gökpınar suyundan elektrik üretmek için imtiyaz alan şirket “Denizli Sanayi Şirketi” olmuştur. Şirket vekili olan Denizli Sanayii ve Maadin Bankası Müdürü Saraçoğlu Ali Ragıp Efendi tarafından Nafia Vekâletine (Bayındırlık Bakanlığı) yapılan müracaat Vekâlet tarafından 10 Eylül 1924 tarihinde uygun bulunarak sözleşme ve şartları İcra Vekilleri Heyeti’ne (Bakanlar Kurulu) sunulmuştur. İcra Vekilleri Heyeti tarafından 2 Aralık 1924 tarihinde sözleşme ve şartları imzalanarak kabul edilmiştir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01.01.012.58.15). 15 Şubat 1925 tarihinde Saraçoğlu Ali Ragıp Bey’e “Denizli Gökpınar suyundan istihsal edilmek (üretilmek) suretiyle gerek şehrin tenviri (aydınlanması) ve gerek kuvvei muharrike (hareket kuvveti) olarak istimali için elektrik istihsalı imtiyazı...” verilmiştir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01.02.25.10.18).

Gökpınar suyundan elektrik üretmek için imtiyaz almak isteyen ikinci şirket; 1925 yılında on kişiden oluşan “Mustafalar Şirketi” olmuştur (A.R.S., 1940). Şirket tarafından Gökpınar Vadisine hidroelektrik santrali kurmak için plan yapılmaya başlanmıştır (A.R.S., 1940). 250 bin liraya mal olacak tesis için ihtiyaç duyulacak sermayenin 75 bin lirasının belediye, 30 bin lirasının özel idarece karşılanması ve kalan 145 bininin ise Mustafalar Şirketi tarafından temin edilmesi taahhüt edilmiştir. Ancak bu girişim de 1928 yılı yazında müteahhide ihale edileceği sırada Belediye Meclisi’nde doğan fikir ayrılığı nedeniyle meclisin istifa etmesi sonucunda başarıya ulaşamamıştır (A.R.S., 1940).

Denizli’de bir an önce “Kudret-i Elektriye Anonim Şirketi” kurularak aydınlanma sorununun çözülmesi istenmiş, fakat böyle bir şirketin kurulması da mümkün olmamıştır. Denizli’de Gökpınar suyundan elektrik üretimi gerçekleşmediği için, 1929 yılına gelindiğinde elektrik hâlâ belediye, özel idare ve şahıslarca işletilen elektrik fabrikalarınca karşılanmaya devam edilmiştir (Uysal, 2016). Bir ara elektrik sorununun çözümü için Macaristan’ın Ganz Şirketi ile görüşmeler yapılmıştır. Ancak Ganz Şirketi tarafından 300.000 liralık bir proje sunulmuş ise de proje için gerekli bu para temin edilemediğinden vazgeçilmiştir (Son Posta, 1939). Denizli’de Eylül 1930 tarihinde yapılan belediye seçimleri ile yeni başkan Mustafa Naili Küçüka olmuştur (Haytoğlu, 2008, s. 17). Bu süreçte İtalyan “Marelli Şirketi” imtiyazı devralmak istemiş, lakin uzun evrak incelemeleri sonrası Marelli Şirketi de imtiyazı devralmaktan vazgeçmiştir (A.R.S., 1940). Marelli Şirketi’nin 400.000 liralık proje hazırladığı, şirketin kısa süre sonra santralin eksik kısımlarının ilavesi ile maliyetin şirkete daha pahalıya mal olacağı düşüncesi ile projeden vazgeçtiği anlaşılmıştır (Son Posta, 1939).

30 Ocak 1927 tarihinde kurulan Denizli İktisat Bankası, 1930 yılında elektrik imtiyazını almak istemiştir. Mevcut imtiyaz Denizli Sanayi Şirketi’ne tanındığı için belediye ile anlaşma sağlayan banka, eski imtiyazın feshine çalışmıştır (Haytoğlu, 2018, s. 901). Banka, imtiyazı alabilmek için Denizli Sanayi Şirketi’ne ait imtiyazın feshi için Denizli Belediyesini harekete geçirmiştir. Belediye, Sanayi ve Maadin Bankası Müdürü Saraçoğlu Ragıp Bey ile 1925 yılında imzalanan sözleşme şartlarının yerine getirilmediği gerekçesi ile 1932’de sözleşmeyi feshetmiştir. İmtiyaz sözleşmesinde yapılan değişiklik ile imtiyaz belediyeye bırakılmıştır. Böylece Denizli Belediyesi 1932 yılında kentin aydınlanması ve sanayide kullanılacak elektriğin Gökpınar kaynağındaki sudan üretilmesi işini 60 yıllığına üzerine almıştır (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01.02.25.10.18). Denizli Belediyesi ilk aşamada imtiyazı üzerine almakla birlikte, İktisat Bankası ile yaptığı anlaşma doğrultusunda bir süre sonra imtiyazı bankaya devredecektir. Yeni kurulacak şirket ile 1928 yılında gündeme gelen, ancak adım atılmayan sudan elektrik üretim projesine böylece 1932 yılında tekrar geri dönmüştür (A.R.S., 1940).

Denizli merkezinde elektrik üretmek amacıyla 1934 yılında 60 yıl müddet ve 175.000 TL sermaye ile “Denizli Elektrik Türk Anonim Şirketi” kurulmuştur. İktisat Vekâletine (Ekonomi Bakanlığı) sözleşme ve sermayenin %10’unun sağlandığına dair banka mektubu ile başvuru yapılmıştır. Başvuru İktisat Vekâleti tarafından İcra Vekilleri Heyeti’ne sunulmuştur. Şirket başvurusu 1 Ekim 1934 tarihinde kabul edilmiş (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01.02.48.67.8) ve şirket yönetimi Denizli Ticaret Odası’nda Gökpınar kaynağındaki

sudan faydalanılarak “Kuvvei Elektrikiye” üretimi için iş dünyasının desteğini sağlamak amacıyla Denizli’nin saygın tüccarları ile Ağustos 1934 tarihinde toplantı yapmıştır. Yapılan toplantı sonrası merkezi Denizli olmak üzere bir elektrik şirketi kurulması için alınan karar kamuoyu ile paylaşılmıştır (Denizli, 1934).

Banka, Gökpınar kaynağından üretilcek elektrik için harekete geçmiş ve Denizli’ye mühendisler getirtmiştir. Elektrik tesisi için hazırlatılan projeler Nafia Vekâleti tarafından onaylanmıştır. Şirket için Denizli İktisat Bankası 75.000, Belediye 50.000, Debagat Şirketi 15.000 ve 15.000 liralıkta hariçten hisse kaydedilmiştir. Diğer hisseler her biri 50 liradan satışa sunulurken, banka şirketin kuruluşu için gerekli %10’dan 17.500 lirayı yatırmıştır. İktisat Bankası Meclis İdare Reisi ve Denizli Milletvekili Dr. Kazım Bey (Samanlı) şirket işlemlerini tamamlamak ve ihale için gerekli işlemleri yapmak üzere Ankara’ya gitmiştir. Proje onayının duyulması ile Denizli’ye İsviçre’den inceleme yapmak üzere bir mühendis heyeti gelmiştir (Denizli, 1934). Dr. Kazım Bey Ankara’daki işlemler sonrası İstanbul ve İzmir’de bulunan şirketler ile görüşmeler yapmıştır (Denizli, 1934).

10 Mart 1935 tarihinde Denizli’ye 13 km uzaklıktaki santral inşası için gazetelerde açık eksiltme ilanları yayınlanmıştır. İhale için gerekli proje ve izahatnamelerin Denizli İktisat Bankası’ndan 25 liraya temin edileceği belirtilmiştir. 100.000 liralık teminat mektubu istenmiştir. 11 Nisan 1935 tarihinde verilen tekliflerin Denizli İktisat Bankasında Denizli Türk Anonim Şirketi idare heyeti tarafından açılarak üç günlük inceleme sonrası teklifi uygun görülen müessese olursa ihale edileceği belirtilmiştir (Kurun, 1935).

Hidroelektrik santrali kurularak elektrik üretilmesi işinin müteahhide ihale edilmesi için gazetelere ilanlar verildiği halde, bir kez daha Belediye Gökpınar suyundan elektrik üretilmesi projesinden vazgeçmiştir. Bu nedenle banka ile belediyenin arası açılmış (Haytoğlu, 2018, s. 903), belediye su ile elektrik üretiminden vazgeçerek, lokomotif ile elektrik üretim kararı almıştır (A.R.S., 1940). Onayı alınan projenin hayata geçirilmesinden vazgeçmesinde, Denizli Belediyesinin Belediye Bankasından almayı düşündüğü krediyi alamaması etkili olmuştur (A.R.S., 1940),.

1935 yılına gelindiğinde Denizli hâlâ elektrik motoru ile aydınlatılmaya çalışılan bir kenttir. Çünkü Denizli Belediyesi de birçok belediye gibi; elektrik yatırım sermayelerinin büyük meblağlı olması ve bütçelerinin sınırlı olması nedeniyle yapılacak tesislerin en ucuzuna yönelmeyi tercih etmiştir. Belediyeler derme çatma elektrik üretim tesisleri ile günü kurtarma çabasında idiler. Ne yazık ki Denizli Belediyesi bir kez daha bu kolaycı seçeneğe sarılmıştı. Bu

seçim nedeniyle kentte yetersiz elektrik üretimi, bitmeyen kesintiler ve beklenmeyen arızalar halkın sürekli şikâyet etmesine neden olmuştur.

Belediyenin kolaycı bir çözüm olarak sarıldığı elektrik motorları ile ihtiyacı karşılama çabası, motorlarda kullanılan yağ ve mazota ödenen ağır bedeller nedeniyle hiçbir zaman avantajlı olmamıştır. Üstelik elektrik motorları ile beklenen üretim ve istenen aydınlatmanın sağlanması da mümkün olmamıştır. Belediyeler yağ ve mazot için sıklıkla ihalelere çıkmak zorunda kalmışlardır (Babadağ, 1935; Babadağ, 1935; Denizli, 1935). Elektrik motorlarının çalışırken yarattığı gürültü de cabası olmuştur(!)

Maliye ve Nafia Bakanlıkları 1937 yılında Denizli Elektrik Türk Anonim Şirketi'nin elektrik imtiyazının feshi için tutanaklar hazırlamıştır. Şirket imtiyaz sözleşmesi İcra Vekilleri Heyeti tarafından 28 Ocak 1937 tarihinde feshedilmiştir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01.02.71.8.10). 1 Şubat 1937 tarihinde toplanan kent meclisi elektrik sorununu bir kez daha görüşmüş ve sorunun çözümü için yeni kararlar almıştır (Denizli, 1937). Zeybek Değirmeni suyu üzerine küçük dinamolar ve mazotlu elektrikli motorları ile elektrik sorununa çözüm aramıştır. Ancak, bu şekilde ikincil çözüm arayışları her defasında ihtiyaca cevap vermekten uzak kalmıştır.

Denizli Hidroelektrik Santrali İçin Harekete Geçiyor

Denizli'de elektrik motorları ile giderek artan elektrik ihtiyacının karşılanamayacağı anlaşıncı; yapılan 1937 Belediye seçimleri sonrası soruna kesin çözüm için sudan elektrik üretim projesine geri dönmüştür (Haytoğlu, 2018). Belediyeler Bankasından alınacak 60.000 lira üzerine borçlanılacak 140.000 lira ile toplamda 200.000 liralık bir proje ile 12 km uzaklıktaki Gökpınar suyu kaynağından üretim yapmak üzere hidroelektrik santrali kurulması projesi hayata geçirilmek istenmiştir (Son Posta, 1939). 1939 yılı başından itibaren hidroelektrik santrali için Ankara ile temaslar artırılmış, Belediye yetkilileri üç ay içinde üç ayrı heyet ile hidroelektrik santrali için adeta Ankara'ya çıkartma yapmışlardır. İşin ilginç tarafı Belediye'nin yapılacak borçlanma ile yıllık 36.000 lira ödemeyi taahhüt eden sudan elektrik üretim projesine "tamam" demişken, aynı günlerde bazı kişiler 60.000 lira üzerine 15-20.000 lira ekleyerek lokomobil ile sorunun çözümünün daha faydalı olacağı sözleri ile kafa karıştırmaya devam etmişlerdir (Son Posta, 1939). Lakin bu kez Denizli Belediyesi, kafa karışıklığı yaşanmasına müsaade etmeyerek kararında ısrarlı davranmayı bilmiştir.

Gökpınar Hidroelektrik Santrali I

Santral için gerekli paranın temini ile Haziran 1939 tarihinde iş müteahhide ihale edilmiştir (A.R.S., 1940a). Birinci kısmın ilk ihalesi 41.000 liraya, ikinci kısmın ihalesi 115.000

liraya gerçekleştirilmiştir. Su ve inşaat kısmı için açılan ihaleyi ilk alan Osman Kirişçi olmuştur. Ancak Kirişçi askere alındığı için işi devam ettiremeyeceğini bildirerek ayrılmıştır. Bu nedenle birinci kısım için ikinci bir ihaleye çıkılmıştır (A.R.S., 1940b). Müteahhit Kirişçi işi bırakıncaya kadar 18.000 liralık iş yapmıştır (A.R.S., 1940c). İkinci ihaleyi “eski müteahhit hesabına bir miktar zam ile” yeni müteahhit Mehmet Dağdelen almıştır (A.R.S., 1940b; Dağdelen, 2017).

Santralin Avrupa’dan ithal edilecek makina ve malzemesi için ayrı bir ihale yapılmıştır. Bu ihaleyi elektrik mühendisi olan müteahhit Abdurrahman Ağaoğlu almıştır (Haytoğlu, 2018, s. 907). Müteahhitlere ihale olunan birinci kısım su ve yapı kısmı iken, ikinci kısım makina, tel ve direk kısmı olmuştur (A.R.S., 1940c).

Santralin çalışması Gökpınar kaynağından (Derindere) çıkan suyun dere yatağına gitmeyerek tünel vasıtasıyla gölde toplanması, gölden tekrar tünele akıtılması, tünelden gelen suyun cebri (tazyikli) boru vasıtasıyla yüksek eğim ile 100 metre aşağıya hızla aktarılacak türbinlerin bulunacağı santral binasına indirilmesi ve kuvvetiyle dinamoların dönüşünün sağlanması şeklinde planlanmıştı (A.R.S., 1940b). Gökpınar Çayı kenarına inşa edilen santral binası 750 beygir kuvvet üretecek, santralde aydınlatması için 200 beygirlik bölümünün ayrılması ile kalan 550 beygirlik bölüm gündüzleri tamamen sanayide kullanılacaktı (A.R.S., 1940d).

29 Ekim 1939 Cumhuriyet Bayramı günü Gökpınar Hidroelektrik Santrali I binasının temeli atıldı (Cumhuriyet, 1939). Temelin atıldığı günden bir süre önce Derindere kaynağındaki suyun Gökpınar gölüne getirilmesi için tünellerin inşasına başlanmıştı. İnşaatçı-müteahhit Mehmet Dağdelen suyun göle akıtılması için 2800 metrelik ilk tünelin açılması çalışmasını başlatmış, tünel kazısı yer yer dinamit, yer yer el işçiliği ile yapılmıştır. Tünel içindeki taş ve kaya parçaları dışarıya tünel içine yapılan bir dekovil hattı vasıtasıyla çıkarılmıştır. Dönemin yetersiz ekipmanları ile zorlu bir şekilde ilk etapta inşa edilen tünel vasıtasıyla Derindere kaynağındaki su Gökpınar gölüne akıtılmıştır. İkinci tünel ise göl ağzından itibaren denge havuzuna bağlanan suyun oradan denge bacasına kadar akıtılması için inşa edilmiştir. Böylece denge havuzundan denge bacasına kadar 370 metrelik ikinci bir tünel açılmıştır (Bizden Anılar 2, 2015).

1939 yılının son çeyreğine gelindiğinde, Gökpınar Hidroelektrik Santrali I’ın iç ve dış teknik donanımı için gerekli malzemenin yurt dışından temininde sorunlar yaşanmaya başlanmıştır. Çünkü 1 Eylül 1939 tarihinde Almanya’nın Polonya’ya saldırması ile II. Dünya Savaşı başlamıştı. Bu tarihe kadar inşaat faaliyetlerinin önemli kısmı yapılabilmiş, ancak teknik malzemenin Denizli’ye getirilmesi mümkün olmamıştı. Özellikle santral için gerekli teknik

malzeme Macaristan ve Almanya'dan ithal edilecekti (Haytoğlu, 2018). Ancak, ihtiyaç duyulan bir kısım teknik malzeme İzmir gümrüğüne geldiği halde; diğer kısmının gelmemesi ve savaş nedeniyle dövizdeki hızlı yükseliş nedeniyle gelen malzemenin gümrükten çekilememesi büyük sıkıntı olmuştur (A.R.S., 1940a). Savaş nedeniyle artan teknik malzeme fiyatları müteahhit Ağaoğlu ile belediyeyi karşı karşıya getirmiştir (A.R.S., 1940b). Müteahhit Ağaoğlu, türbin ve cebri boru gibi bir kısım malzemeyi Macaristan'daki Ganz fabrikasına ısmarlamıştı. Bunların İzmir gümrüğüne geldikleri haber alınmış, ancak diğer malzeme Almanya'ya sipariş edildiğinden savaş dolayısıyla bunların gelmesi imkânsız hâle gelmişti. Bu durum karşısında müteahhit ihale sözleşmesinin feshini istemiş, belediye ise feshe taraftar olmamıştır. Belediye, “gümrüğe gelen malları alalım, geri kalan için biraz daha müddet verelim” şeklinde teklif yapmış, fakat müteahhit bu teklifi kabul etmemiştir. Çünkü Almanya'ya sipariş edilen malzeme İngiltere ve Amerika'dan temin edilebilecek olsa da, müteahhide çok pahalıya mal olacaktır. Belediye ihale bedeli olan 115.000 liradan fazla ödeme yapmak istemediği için müteahhit zor durumda kalmıştır (A.R.S., 1940c).

Müteahhit Ağaoğlu, fiyatlardaki artıştan doğan farkı karşılayamayacağını bildirerek belediyeden ek ödenek istemiş, ancak belediye yeni bir ödeme yapmayı kabul etmemiştir. Ağaoğlu, belediye ile anlaşma sağlanamadığı için mevcut sözleşmenin feshi talebiyle Denizli Mahkemesinde dava açmıştır. Dava nedeniyle İzmir gümrüğünde bulunan cebri borular, türbin, alternatör ve diğer malzeme teslim alınamamıştır. Daha sonra müteahhit, belediye ile anlaşarak ek sözleşme yapmış, sürenin altı ay uzatılması, gümrükteki malların alınarak santrale yerleştirilmesi ve bedellerinin belediyece taksitle ödenmesi şartıyla davadan vazgeçmiştir (A.R.S., 1940b). Böylece santral için gerekli cebri borular, türbin, alternatör ve diğer kısımlar yerleştirilmeye başlanmıştır. Ayrıca, denge bacasından 110 metrelik cebri boru ile suyun santrale düşmesi için gerekli imalat tamamlanmaya çalışılmıştır. Gökpınar Hidroelektrik Santrali I'ın elektrik sistemlerinin montajı Ganz şirketi tarafından gönderilen Macar ustalarca yapılmıştır (Savaş Yavuzçehre, 2011).

Hidroelektrik santraliyle ilgili süreç devam ederken, belediyenin elektrik motor binası yanındaki, yine belediyeye ait eski Zeybek Değirmeni bilinmeyen bir sebeple yanmıştır. Yangın egzoz borusundan çıkan kıvılcımlar ile başlamış, hızla büyümüştür. Elektrik motoru için depolanan mazot tenekelerine sıçramasıyla yangın felakete dönüşmüş, Denizli uzun süre karanlıkta kalmıştır (Akan, 1941).

Anlaşıldığı üzere Denizli'de elektrik ihtiyacı uzun yıllar istenen düzeyde ve kesintisiz şekilde karşılanamamıştır. 1948 yılı başlarında hâlâ bazı mahallelerde sürekli elektrik

kesintilerinin devam ettiği, bazı mahallelerde ise kesinti olmaması nedeniyle adaletsizlik hissi olduğu görülmektedir. Bu durum halk arasında tepkiye yol açmış ve kesintilerin tamamen kaldırılması istenmiştir. 1948 yılında inşası ve donanımı tamamlanan santralde elektrik üretimine başlanmıştır (Cillov, 1949).

Üretim başladığında ilk gün Gökpınar bölgesinde aydınlatmada kullanılacak yeterli ampul olmadığı anlaşılmıştır. Mehmet Dağdelen bizzat İzmir’e giderek 500 ampul temin etmiş, bunlar göl çevresindeki direklere ve santral binasına yerleştirilmiştir. Ampullere elektrik verilmesiyle o gece Gökpınar çevresi ilk kez yoğun şekilde aydınlanmıştır (Bizden Anılar 2, 2015). 600 beygirlik hidroelektrik santral, 2 Temmuz 1949 tarihinde yapılan törenle resmen hizmete girmiştir (Yeni Sabah, 1949).

Bu santral binasında uzun yıllar elektrik üretimi devam etmiş, ancak Denizli’nin elektrik ihtiyacının ulusal şebekeden karşılanmaya başlanmasıyla santralin işlevi sona ermiştir. Kentin büyümesiyle artan içme suyu ihtiyacı nedeniyle Gökpınar’dan santrale yönlendirilen su tünelden alınarak şebekeye verilmiştir (Haytoğlu, 2018). 2020 yılında santral binası ve çevresinin, DESKİ tarafından yürütülen su arama çalışmaları sırasında yıkıldığı öğrenilmiştir (Çavdar, kişisel görüşme, 2 Kasım 2024). Günümüzde santrale ait tünellerden gelen Derindere suyu hâlen Denizli şehir şebekesine verilmeye devam etmektedir.

Gökpınar Hidroelektrik Santrali II

Belediye Başkanı Hüsnü Örnek, 1948’de Nazilli’ye ikinci bir Sümerbank fabrikası kurulacağını öğrenir öğrenmez harekete geçmiştir. Başkan, fabrikanın Denizli’de kurulmasını engelleyen en önemli unsurun elektrik yetersizliği olduğunu görerek bu sorunu çözmeye çalışmıştır (Haytoğlu, 2018). Örnek, Nazilli’de açılacak fabrikanın ihtiyacı olan pamuğun Denizli’den gideceğini düşünerek, “Pamuk Denizli’den gidecekse neden fabrika Denizli’de kurulmasın?” diyerek fırsat yaratmak istemiştir (Ataman, 2011). Bu fırsat Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün 19 Ekim 1949 tarihli Denizli ziyareti ile ortaya çıkmıştır. Hüsnü Örnek, Cumhurbaşkanı’ndan fabrikanın Denizli’de kurulmasını istemiş, ikna olan İnönü’nün “Beni kandırdın” diyerek gülümseyip başkanın yüzünü okşadığı aktarılmaktadır (Bizden Anılar 2, 2015). 5 Kasım 1949 tarihinde Başbakan Şemsettin Günaltay tarafından fabrikanın temeli atılmıştır (Ataman, 2011). İkinci santral için gerekli suyun, birinci santralden ikinci santrale kadar açık kanal ile akıtılarak denge bacasına ulaştırılması, oradan cebri boru ile santrale düşürülmesi planlanmıştır. Bu doğrultuda hem santral binası hem de su kanallarının yapımına başlanmıştır (Dağdelen, 2017). 1950 belediye seçimlerinde başkanlık Turan Bahadır’a geçmiş, santral inşaatı yeni başkan tarafından devam ettirilmiştir. Bir yandan Sümerbank İplik

Fabrikasının inşası, diğer yandan Gökpınar Hidroelektrik Santrali II'nin binası ve kanallarının yapımı hızla sürdürülmüştür (Ataman, 2011). 1952'ye gelindiğinde Sümerbank fabrikası tamamlanmış, ancak Gökpınar Hidroelektrik Santrali II henüz bitirilememiştir. 1953'te fabrika faaliyete geçtiğinde kentte hâlâ fabrikanın ihtiyacını karşılayacak elektrik bulunmamaktadır (Uysal, 2017). Bu nedenle kentin elektriği, gündüzleri tamamen fabrikanın kullanımına verilmiştir (İnan, 2006).

Yapımı hızlandırılan Gökpınar Elektrik Santrali II, 26 Eylül 1954'te Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından açılmıştır (Cumhuriyet, 1954). Santralin kentin elektrik ihtiyacını tamamen karşılayacağı, hatta Nazilli'ye dahi elektrik verileceği ifade edilse de, kısa sürede bu beklentilerin gerçekleşmediği anlaşılmıştır. Yeni sanayi siteleri ve konutların artan elektrik talebi karşısında santral yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine Başkan Bahadır, Etibank ile anlaşma yaparak Denizli'nin ulusal elektrik şebekesine kısmen bağlanmasını sağlamıştır. Gökpınar Hidroelektrik Santrali de bu süreçte paralel sisteme alınmıştır.

Denizli'nin elektrik sorunu, 1962'de ulusal elektrik ağına tam olarak bağlanmasına kadar tamamen çözülememiştir. Kentin şebekeye bağlanmasıyla Gökpınar Hidroelektrik Santrali II devreden çıkmıştır. Her iki santral binası da Haziran 1970'te TEK'e (Türkiye Elektrik Kurumu) devredilmiştir (Denizli İl Yıllığı, 1973, s. 256). Denizli Belediyesi'nin büyükşehir statüsü kazanmasının ardından santral binaları Denizli Büyükşehir Belediyesi Su ve Kanalizasyon İdaresi'ne (DESKİ) devredilmiştir.

Sonuç

Gökpınar Hidroelektrik Santrali I ve II, faaliyete geçtikleri dönemlerde kent içi elektrik şebekesi iyileştirilmiş ve sokak aydınlatması kenar mahallelere kadar götürülmüştür. Hidroelektrik santralleri elektrik ihtiyacını kökten çözme de elektrik motorlarına iyi bir alternatif olmuş ve ilk zamanlar kentin elektrik ihtiyacını karşılamışlardır. Sanayi ve konutlarda artan elektrik ihtiyacı ve özellikle küçük sanayi sitelerinin kurulmaya başlanması ile elektrik ihtiyacı santraller tarafından karşılanamaz olmuştur. Denizli'nin elektrik sorunu, ancak ulusal elektrik şebekesine bağlanması ile kökten çözülmüştür.

Gökpınar Vadisi'ndeki iki santral devre dışı bırakıldıktan sonra öksüz evlat durumuna düşmüş, yıllar içinde bakımsızlıktan binaları harap hale gelmiştir. Santrallerin içerisindeki her türlü donanım yeterince güvenlik ve koruma sağlanamadığı için sökülerek boşaltılmıştır¹. 2018'de fotoğraflama imkanı bulduğumuz, ancak bugün yıkılmış olan Gökpınar Hidroelektrik

¹ Tahminimiz uzun yıllar vadideki santral binaları hurdacıların kaçak faaliyet alanı olmuştur. Y.n.

Santrali I'ın geri kalan malzemelerinin geçen süreçte ne olduğu bilinmemektedir. Santral binasının 2020 yılında DESKİ'nin su arama faaliyetleri nedeniyle tamamen yıkılması büyük talihsizlik olmuştur.

Gökpınar Hidroelektrik Santrali II ise kente daha yakın olduğu için iç ve dış donanımı Santral I'den daha fazla sökülmüş ve boşaltılmış iken, 2018 yılı sonrasında boş santral binası dışında kalan cebri borular, santral içi türbin kalıntıları ve trafo demirleri dahi tamamen sökülüştür. Bu tarihsel mirasın sökülmesi sonrası korunduğuna dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Santral II'nin günümüzde tamamen boş ve yer yer tahrip edilmiş bir binadan ibaret olup, hafta sonları paintball savaş alanı olarak kullanıldığı gözlemlenmiştir.

Vadi içindeki binlerce yıllık değerlerin yanında, yaklaşık yüz yıllık kültürel miras özelliği taşıyan Gökpınar Hidroelektrik Santrali II'nin ayakta kalan binasının tahribattan bir an önce kurtararak gerçek anlamda koruma altına alınması, turizme kazandırılması, insanların ilgisine ve bilgisine sunulması gerekmektedir. Santral II binası Denizli elektrik tarihinin son emaneti olarak ivedi restore edilmeli ve Denizi'nin elektrik mirasına dair belge ve fotoğraflar ile Denizli'nin endüstriyel mirasının korunduğu Elektrik Müzesi yapılmalıdır. Mümkün olur ise korunmasına da katkı yapacak şekilde; vadinin sağ kenarı üzerinde yer alan santrale ait küçük yapı ve kanallarının, eğitim, ziyaret, dinlenme alanları ve gezi güzergahı ile bir aktivite alanına dönüştürülmesi isabetli olacaktır. Yapılacak iyi bir planlanma ile bölgenin doğal yapısının ve su kaynaklarının korunması yönünde bilinç oluşması da sağlanacaktır. Gökpınar Vadisi, yeraltı-yerüstü kaynaklarından suyun sürdürülebilir kullanım potansiyeli dün olduğu gibi bugün de gözden uzak tutulmamalıdır. Vadinin sunduğu kaynak değerleri ile yöre halkı ve Denizli için vazgeçilmez olduğuna yönelik farkındalık oluşmalı ve oluşturulması için yoğun çaba harcanmalıdır. Muhtemel jeoparkın jeositlerinden olduğunu düşündüğüm elektrik mirasına ait Santral II binası 2024 yılında yapılan müracaat ile Aydın Kültür Varlıkları Koruma Kurulunca koruma altına alınmıştır. Bu koruma kararının tek başına endüstriyel mirasın son izlerini korumak için yeterli olmayacağı aşıkardır.

Kaynaklar

- A.R.S. (1940, 5 Birinci Teşrin [Ekim]). Denizli'nin dertlerinden yine elektrik. *Akdeniz*, 3, 1.
- A.R.S. (1940, 7 Birinci Teşrin [Ekim]). Denizli'nin dertlerinden yine elektrik. *Akdeniz*, 4, 1.
- A.R.S. (1940, 12 İkinci Teşrin [Kasım]). Elektrik işi düzelmeye başlıyor. *Akdeniz*, 28, 1.
- A.R.S. (1940, 20 İkinci Teşrin [Kasım]). Elektrik işi nasıl bitirilebilir. *Akdeniz*, 35, 1.

Akan, A. R. (1941, 23 İkinci Kanun [Ocak]). Belediyenin elektrik ve un fabrikası yandı. *Akdeniz*, 78, 1.

Ataman, H. (2011, Haziran). *Denizli’de elektrik kullanımına başlanması*. EMO Denizli Şubesi. http://www.emo.org.tr/ekler/8809be084b12556_ek.pdf?dergi=

Babadağ. (1935, 29 Eylül). Sayı: 18.

Babadağ. (1935, 13 Teşrin Sani [Kasım]). Sayı: 45.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). (t.y.). 030.18.01.01.012.58.15. Kararname.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). (t.y.). 030.18.01.02.25.10.18. Kararname.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). (t.y.). 030.18.01.02.48.67.8. Kararname.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). (t.y.). 030.18.01.02.71.8.10. Kararname.

Bizden Anılar 2. (2015). M. H. Arık (Ed.). Denizli.

Cillov, H. (1949). *Denizli el dokumacılığı sanayi*. İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları.

Cumhuriyet. (1939, 29 Birinci Teşrin [Ekim]). No: 5556.

Cumhuriyet. (1954, 27 Eylül). Sayı: 10833.

Çağdaş, G. (2020). *Gökpınar (Denizli) tufalarının sedimantolojik jeokimyasal incelemesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Pamukkale Üniversitesi.

Çavdar, C. (2024, 2 Kasım). *Tekke Mahallesi Muhtarı Cafer Çavdar ile kişisel görüşme*.

Çıldam, R. (1937, 1 Temmuz). Düşüncelerim. *Denizli*, 790, 1.

Dağdelen, F. (2017, 5 Şubat). *Müteahhit Mehmet Dağdelen oğlu İnş. Müh. Fazıl Dağdelen ile kişisel görüşme*.

Denizli. (1934, 6 Eylül). Sayı: 566.

Denizli. (1934, 20 Birinci Kanun [Aralık]). Sayı: 580.

Denizli. (1935, 15 İkinci Teşrin [Kasım]). Sayı: 624.

Denizli. (1937, 9 Şubat). Sayı: 741.

Denizli. (1948, 6 Ocak). Sayı: 752.

Haytoğlu, E. (2008). Ömrü hizmet yolunda geçen bir adam: Mustafa Naili Küçüka. *Geçmişten Günümüze Denizli Dergisi*, 17, 16–21.

Haytoğlu, E. (2018). Denizli kentinin elektrik tarihine bir bakış (1924–1954). *Belgi Dergisi*, 2(16), 896–927.

İnan, S. (2007). Denizli'nin kalkınmasında öncü bir kuruluş: Sümerbank –Bir sözlü tarih çalışması–. *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, 1, 6–8 Eylül 2006.

Kurun. (1935, 10 Mart). Sayı: 6169–107.

Kurun. (1935, 12 Mart). Sayı: 6171–109.

Kurun. (1935, 13 Mart). Sayı: 6172–110.

Son Posta. (1939, 8 Nisan). No: 3120.

Son Posta. (1939, 25 Nisan). No: 3137.

Savaş Yavuzçehre, P. (2011). *Kentsel mekânda değişim: Denizli*. Denizli Belediyesi Kültür Yayınları.

Şarman, G. (1937, 4 Teşrinî Sani [Kasım]). Artık biz de elektriğe kavuştuk. *Denizli*, 808, 1.

Turan, F., & Ülkü, G. (2013). Gökpınar ve Çürüksu çaylarının kirlilik parametre ve yüklerinin izlenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 19(3), 133–144.

Uysal, M. A. (2016). *Her yönüyle Denizli kazası*. Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Uysal, S. (2017). *Şehrin izleri: Denizli'nin kentleşme süreci*. Nefes Yayınları.

Yeni Sabah. (1949, 2 Temmuz). Sayı: 3691.

**Ek 1. İmtiyazın Sonlandırılması Belediye Devri İle İlgili Kararname
(20 Şubat 1932)**

Ek 2. Belediye Başkanı İsmail Cillov'a ve Belediye Müteahhidi Abdurrahman Ağaoğlu'na Almanya, Macaristan ve İsviçre'ye giderken 4.000 liralık serbest döviz izni verilmesi (16.07.1942)

829

Ek 3. Gökpınar Hidroelektrik Santrali I (Dış Görünüş) (2018) (Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir (2018).
Santral alanında daha sonraki yıllarda su arama faaliyetleri yapılmış ve Santral I binası bu çalışmalar sırasında yıkılmıştır. 2018 yılında var olan bina bugün mevcut değildir.

Ek 4. Gökpınar Hidroelektrik Santrali I (İç Görünüş) (2018) (Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir (2018).
Bina bugün mevcut değildir.

Ek 5. Gökpınar Hidroelektrik Santrali I (İç Görünüş) (2018) (Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir (2018).

Bina ve malzemeler bugün mevcut değildir.

Ek 6. Gökpınar Hidroelektrik Santrali II (Dış Görünüş) (2018) (Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir (2018).

Ek 7. Gökpınar Hidroelektrik Santrali II (İç Görünüş) (2018) (Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir 2018).

Ek 8. Gökpınar Hidroelektrik Santrali II (İç Görünüş-Üst kat) (2018) (Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir 2018).

Ek 9. Gökpınar Hidroelektrik Santrali II (İç Görünüş-Üst kat) (2024) (Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir (2024)).

Ek 10. Gökpınar Hidroelektrik Santrali II (Cebri Borusu) (2018) (Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir (2018)).

EK-11. Gökpınar Hidroelektrik Santrali II (Sökülen cebri borunun yeri), 2024 (Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir (2024).

Telif ve Lisans Bildirimi

Bu makalenin tüm yayın ve telif hakları Journal of Academic History and Ideas / Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi'ne aittir. Makale, dergi tarafından Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC 4.0) kapsamında açık erişimli olarak sunulmaktadır (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>). Bu lisans kapsamında, makale uygun bilimsel atıf yapılması koşuluyla ve yalnızca ticari olmayan amaçlarla her türlü ortamda kullanılabilir, çoğaltılabilir ve paylaşılabılır; ancak orijinal içeriğin değiştirilmesi, dönüştürülmesi veya üzerinde türev eser üretilmesi kesinlikle yasaktır. Dergide yayımlanan çalışmaların bilimsel, hukuki ve etik sorumluluğu tamamen makale yazar(lar)ına aittir; dergi editörleri ve yayın kurulu bu içerik nedeniyle sorumlu tutulamaz. Makalenin ticari yeniden kullanımı, çeviri veya yeniden yayımlanmasına ilişkin tüm talepler, derginin editör kuruluna akademiktarihvedusunce@gmail.com adresi üzerinden iletilmelidir.